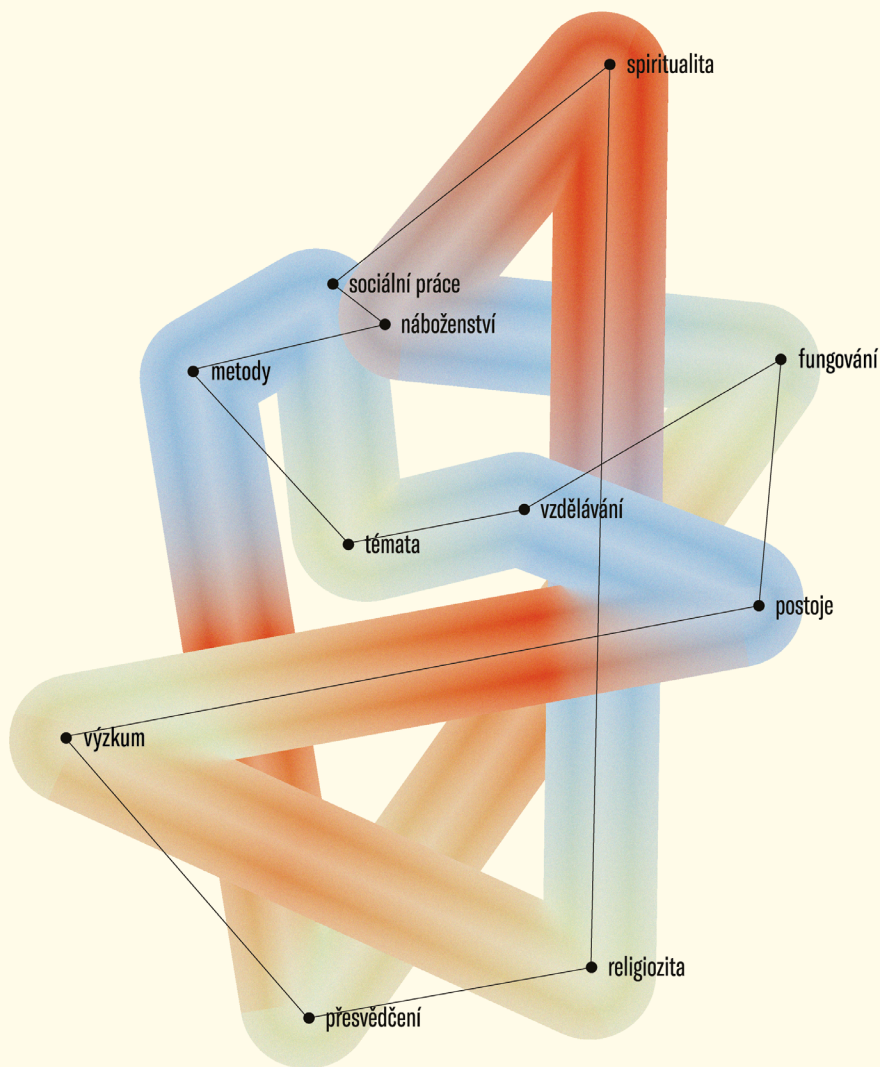

ZÁKLADY SPIRITUÁLNĚ CITLIVÉ PROFESIONÁLNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE

Vztah profesionality a spirituality v sociální práci

Jan Kaňák

ZÁKLADY SPIRITUÁLNĚ CITLIVÉ PROFESIONÁLNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE

VZTAH PROFESIONALITY
A SPIRITUALITY V SOCIÁLNÍ PRÁCI

ZÁKLADY SPIRITUÁLNĚ CITLIVÉ PROFESIONÁLNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE

VZTAH PROFESIONALITY
A SPIRITUALITY V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Jan Kaňák

Plzeň 2025

**FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY
V PLZNI**

**ZÁKLADY SPIRITUÁLNĚ CITLIVÉ PROFESIONÁLNÍ
SOCIÁLNÍ PRÁCE: VZTAH PROFESIONALITY
A SPIRITUALITY V SOCIÁLNÍ PRÁCI**

Jan Kaňák

Vydání publikace bylo schváleno Vědeckou redakcí
Západočeské univerzity v Plzni.

Recenzenti:

ThLic. Jakub Doležel, Th.D.

doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.

Vznik publikace byl podpořen z projektu SGS-2023-010.

ISBN 978-80-261-1278-5

ISBN 978-80-261-1277-8 (brožovaná vazba)

DOI <https://doi.org/10.24132/ZCU.2025.12785>

© Západočeská univerzita v Plzni, 2025

*„A já si pak říkám, že v nebi budeme všichni
hodně překvapení.“*

Komunikační partnerka výzkumu

Poděkování

Skupina těch, kteří by si na tomto místě zasloužili poděkování, protože přispěli, ať již přímo, nebo nepřímo, k tomu, že tato publikace mohla vzniknout, je velká řada. Za nejen finanční podporu mé snahy využít a dopracovat nepublikované výstupy doktorského výzkumu (a celkově za podporu v mém počínání v posledních letech a za rozšiřování obzorů ve všech možných směrech) děkuji Janu Váněmu. Za diskuse a inspirace v akademickém, ale i osobním světě děkuji Michalovi Opatrnému, Pavlu Navrátilovi a Liboru Musilovi. Za podporu a diskuse pak také děkuji vedení Katedry sociologie a sociální práce a kolegyním a kolegům na ní působícím. A všem výše zmíněným také za humor a otevřenost. Oběma recenzentům za pročtení první varianty textu a za užitečné kritické komentáře. Nakladatelství za veškerou starost se zhmotněním této monografie. A v neposlední řadě děkuji za trpělivost, povídání, reflexe atp. všem blízkým, kteří byli v různých časech a různě zasaženi mou snahou knížku dopsat.

Rád bych knížku věnoval Matoušovi a Kryštofovi, a to nejen proto, že mi do její dřívější verze před lety vpisovali různorodá slova a písmena, která jsem pak musel vyhledávat a odstraňovat :).

OBSAH

ÚVOD	1
Cíle publikace	3
Metodologický rámec publikace	4
Krátká etická reflexe	10
Struktura textu	12
Předběžné vymezení terminologie	14
Kam pro další informace?	15
1 INTERAKČNÍ MODEL INTEGRACE SPIRITUALITY (IMIS)	18
1.1 Popis interakčního modelu integrace spirituality (IMIS)	20
1.1.1 Struktura modelu IMIS aneb s ohledem na jaké oblasti se sociální pracovnice a pracovníci rozhodují o ne/zapojování spirituality do realizace sociální práce	21
1.1.2 Pojetí sociální práce aneb signifikance individuálních pracovních plánů	25
1.1.3 Oblast vlastní spirituality aneb transcendentální oblast	27
1.1.4 Organizační kultura aneb oblast legitimizace	31
1.1.5 Děláním sociální práce ve vztahu k potřebám klientek a klientů	34
1.2 Možné situace vztahování se ke spirituálním tématům pohledem modelu IMIS	35
1.2.1 Modlitby za klienty, s klienty a spása neboli plně spirituální intervence	37
1.2.2 Posunout spiritualitu aneb spirituální úprava zaměřená na změnu části spirituality	42
1.2.3 Zkoumat a neproměňovat spiritualitu aneb spirituálně senzitivní postupy	45
1.2.4 Dotek spiritualitou aneb její nepatrné využití v rámci kontaktu s klientem či klientkou	47
1.2.5 Spiritualita mimo profesi	49
2 KONCEPCE SPIRITUALITY	51
2.1 Minimum z teorií spirituality	51
2.1.1 Konceptuální vymezení spirituality a religiozity	52

2.1.2	Současné podoby spirituality v kontextu České Republiky	53
2.1.3	Koncepce patologické/nezdravé spirituality	55
2.1.4	Možné využití pro děláni sociální práce	57
2.2	Podrobnější teoretické uchopení spirituality	58
2.2.1	Terminologické konceptuální vymezení aneb co je spiritualita a religiozita	58
2.2.2	Teoretické koncepce spirituality a religiozity	62
2.2.3	Reflexe českých vědecko-výzkumných textů spirituality v kontextu sociální práce mezi lety 1990 a 2023	75
3	KONCEPCE PROFESIONALITY	78
3.1	Minimum z teorií profesionality	78
3.1.1	Mnohoznačná profesionalita	78
3.1.2	Koncepce člověka v situaci jako možný výchozí bod profesionality sociální práce	80
3.1.3	Potřebnost sociálních věd pro profesionální projekt sociální práce	81
3.2	Podrobnější konceptualizace profesionality	82
3.2.1	Moderní pojetí koncepce profesionality	85
3.2.2	Postmoderní pojetí koncepce profesionality	88
3.2.3	Akademická sociální práce a profesionalita	92
4	SPIRITUÁLNĚ CITLIVÉ INTERVENCE	97
4.1	Koncepce spirituálně citlivé sociální práce	97
4.2	Intervence ve vztahu k jednotlivcům	99
4.2.1	Intervence vhodné pro mapování/posouzení životní situace	100
4.2.2	Intervence vhodné pro fázi vzájemné spolupráce ..	110
4.2.3	Intervence vhodné pro fázi ukončování spolupráce ..	115
4.2.4	Modlitby za a s klienty, modlitby za dobrou práci ..	116
4.2.5	Delegace klientek a klientů	118
4.3	Intervence ve vztahu k rodině	119
4.4	Intervence ve vztahu ke skupinám	125
4.4.1	Skupinová sociální práce	125
4.4.2	Školská sociální práce a spiritualita	127
4.5	Intervence ve vztahu ke komunitě	128
4.6	Intervence ve vztahu k makrorovině sociální práce	133
4.6.1	Oblast ekologie	134
4.6.2	Oblast sociálního vyloučení	138

5 OBLAST ORGANIZAČNÍ KULTURY NEBO LI OBLAST LEGITIMIZACE	140
6 DALŠÍ ROZVÍJENÍ SPIRITUÁLNĚ CITLIVÉ SOCIÁLNÍ PRÁCE	146
6.1 Vzdělávání ve/o spirituálně citlivé sociální práci	146
6.1.1 Místo teologie ve vzdělávání sociální práce	147
6.1.2 O čem vzdělávat?	149
6.1.3 Víru integrující profesionalita	151
6.2 Výzkum spirituality v kontextu sociální práce	152
6.2.1 Co zvážit při realizaci výzkumu	153
6.2.2 Doporučené schéma realizace výzkumu spirituality v sociální práci	159
6.2.3 Multidisciplinarita a transdisciplinarita	161
7 ETICKÉ ASPEKTY SPIRITUALITY V PROFESIONÁLNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCI	163
7.1 Obecné etické principy ve vztahu ke spiritualitě	163
7.2 Reflexe jednotlivých situací IMIS ve vztahu k akcentování profesionálního pojetí sociální práce	168
7.3 Nejasnosti a dilemata pro pracovnice a pracovníky	170
ZÁVĚR	174
Základní popis reflexivní praxe dle Thompsonových a IMIS	175
Možné otázky pro reflexivní praxi IMIS	179
Závěrem	183
Abstrakt	184
Abstract	187
Abstrakt	190
Věcný rejstřík	193
Seznam tabulek	202
Seznam obrázků	203
Zdroje	204

ÚVOD

Představme si následující situace. Sociální pracovnice v pobytovém zařízení pro seniory a seniorky řeší, jak může zajistit co největší naplnění představ o dobrém umírání a dobré smrti klientovi, o kterém ví, že je věřící muslim. Sociální pracovník v krizové intervenčních službách zvažuje, jak mluvit s klientkou, jejíž prožitky krize jsou komplikovány představou, že si za vše může sama tím, že není dobrá křesťanka. Že tedy situace, kterou prožívá, je trestem od Boha. Sociální pracovnice v terénních službách narazí na člověka bez domova, který svoji situaci chápe jako zkoušku, která je mu uložena tzv. shůry a skrze kterou se má do života něco naučit. Sociální pracovník v poradenském centru pro osoby, které se vyrovnávají s úmrtím blízkého člověka, pracuje s klientem, který o sobě v rámci jedné z konzultací prohlásil, že je věřícím člověkem, a zároveň téma víry zcela v rozhovorech opomíjí. Sociální pracovnice pracující s uprchlíky přemýšlí, jak nastavit poskytování služby tak, aby byla co nejvíce citlivá vůči spiritualitě příchozích klientů a klientek. Všechny nastíněné situace mají společné určité uvažování nad tím, jak zacházet a jak případně nezacházet se spiritualitou či vírou v situacích, kde se může tato dotýkat jejich vzájemné spolupráce.

V zahraničním odborném kontextu je tématu spirituality věnována poctivá publikační pozornost. Zmínit můžeme již třetí vydání publikace *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping* (Canda, Furman, Canda, 2019), které nabízí nejen pohled do jednotlivých spiritualit a náboženství, ale také konceptuální vymezení termínu spiritualita a možné projevy zacházení se spiritualitou v rámci praktické realizace sociální práce, či *Handbook* věnující se nejen životnímu cyklu v rámci jednotlivých duchovních tradic (buddhismus, křesťanství, islám, judaismus či hinduismus), ale také hodnotám sociální práce a spiritualitě, aplikaci rituálů v kontextu sociální práce či kontextu spirituality a duševních nemocí (Loue, 2017). Nejedná se ale pouze o publikace, které se zabývají obecnějším vymezením postavení spirituality v sociální práci. Heather M. Boynton a Jo-Ann Vis (2022) editovaly publikaci věnovanou spiritualitě v rámci posttraumatického růstu, která obsahuje kapitoly vztahové k práci s dětmi, stejně jako k práci s truchlením

či zacházením se spirituálními potřebami v rámci umírání. Stejně tak můžeme najít monografie vztahové ke komunitně zaměřeným službám (Tirrito a Cascio, 2003) či vzdělávání v sociální práci (Groen, Coholic and Graham, 2012). Takových publikací bychom mohli nalézt daleko více, k tomu nepočítaje množství časopisecké produkce. Na rostoucí zájem v posledních několika desítkách let v zahraničním kontextu upozorňuje také Hodge (2018). I v našem jazykovém prostředí se tématu spirituality pozornost věnuje, byť nelze říci, že tolik jako v zahraničí. Že se nejedná o mainstreamové téma, je zřejmé z pohledu na témata, kterým je věnována pozornost v kolektivní monografii mapující současné trendy v sociální práci (Hricová, Urban, Ondrášek, 2024).

Lze také říci, že uvažování sociální práce o spiritualitě není ničím zcela novodobým. Postavení spirituality či víry bylo předmětem debat v počátcích oboru jak v zahraničí, tak v rámci vývoje sociální práce u nás (Canda, Furman, 2010; Kaňák, 2016 aj.). Návaznost na historické kořeny spirituality je i ve vývoji odborných periodik oboru. Například přední časopis Britské asociace sociálních pracovníků (BASW, British Association of Social Work) *The British Journal of Social Work* prošel vývojem od kořenů v podobě *Charity Organisation Review* (vycházel v letech 1885 až 1921) a *Charity Organisation Quarterly* (vycházel od roku 1922 do roku 1939). Přičemž oba dva zmíněné tituly jsou spojovány s *Charity Organisation Society*.

Není to ale jen historický důvod, proč by měla být pozornost tématu spirituality věnována. Doležel s kolegy (2024) adaptovali do českého jazykového prostředí dotazník, který pro výzkumné účely využívali Canda a Furman a který byl následně využit také pro mezinárodní srovnání a výzkumy v dalších, především tzv. západních zemích. Kromě jiného zjistili (v rámci konkrétní vybrané sítě organizací), že se za velmi spirituální považuje 43,1 % jejich respondentek a respondentů (tedy pracovníc a pracovníků). A stejně tak, že zhruba polovina a více respondentek a respondentů vnímá jako podstatné mluvit o tématech spirituality v situacích terminálního stadia nemoci klienta, v oblasti truchlení, následků přírodních katastrof, potíží v rodinných vztazích či v oblasti zkušenosti partnerského násilí a návykových látek. Zhruba 56 % respondentek a respondentů souhlasilo, že by sociální pracovníce a pracovníci měli mít větší povědomí o oblasti spirituality jako takové (Doležel et al., 2024, 93).

Byť jsou výsledky odkazovaného výzkumu (Doležel et al., 2024) jistě ovlivněny tím, že se jedná o pracovnice a pracovníky organizací zřizovaných Arcidiecézní charitou v Olomouci, a i pokud bychom předpokládali spíše nižší zastoupení (u ostatních sociálních pracovníků a pracovnic) těch, kteří by vnímali spirituální témata jako podstatná, nelze říci, že by bylo možné téma spirituality zcela ignorovat či označit za marginální. Je proto namístě nabízet podněty a možná vodítka, či spíše inspirace, jak se spiritualitou jako obsahem sociální práce zacházet a jak nad ní přemýšlet.

Cíle publikace

V českém prostředí se mezera po oblasti spirituality, která byla dána jednak změnami ve spiritualitě jako takové, stejně jako změnami, které na obor sociální práce uvrhly dopady únorového převratu v roce 1948, postupně zaplňuje. Předkládaná kniha by měla přispět právě k jejímu zaplňování. Specifická spirituálního prostředí České republiky ale neumožňuje překlápět znalosti ze zahraničního kontextu do toho českého bez podrobnějších reflexí. Předkládaná práce si tak klade za svůj obecnější či širší cíl sumarizovat dosavadní způsoby uvažování nad zacházením se spiritualitou v naší profesi, tedy v sociální práci, a nabídnout tak určitý výchozí bod pro další zkoumání a promýšlení tématu, a to především na úrovni praktické realizace sociální práce, ale také na rovině vzdělávání a výzkumu. Specifičtěji si pak v textu kladu následující dílčí cíle:

- a) Popsat model umožňující reflexivní praxi integrující spirituální rozměr výkonu sociální práce.
- b) Předložit konceptuální vymezení spirituality.
- c) Předložit konceptuální vymezení profesionality.
- d) Popsat spirituálně citlivé intervence a jejich vybrané kontexty (organizační, výzkumný, vzdělávací a etický rozměr).

Naplňování jednotlivých cílů je realizováno jak v rámci zpracování zjištění z výzkumných aktivit, na kterých jsem se podílel, tak využitím zjištění zahraničních zdrojů. Byť není možné zahraniční zjištění jednoduše aplikovat do českého prostředí (viz Opatrný et al., 2023),

je možné je nabídnout k určité reflexi, a to především proto, že se formování sociální práce po roce 1990 orientovalo z velké části také s ohledem na západní zahraniční zdroje. Prosím ovšem čtenářky a čtenáře, aby předkládaný text vnímali opravdu jako určité základy, tedy jakýsi základní přehled, který by měl sloužit jak těm, kteří se zajímají výhradně o praktickou realizaci sociální práce, tak těm, kteří směřují také k vědecko-výzkumné práci v rámci našeho oboru. Některé publikace, které o určitých tématech pojednávají obsírněji, lze jednak identifikovat na základě odkazů v příslušných kapitolách, ale lze také využít jakéhosi základního přehledu na konci úvodu.

Metodologický rámec publikace

Text předkládané monografie vychází ze dvou realizovaných výzkumů, které se dotýkaly spirituality v kontextu sociální práce, a také ze zjištění menších, dílčích, studií, které byly zaměřeny na oblast spirituality ve školství, na oblast budování komunitního nebo ryze církevního prostoru a na vztah ke spirituálně zaměřeným intervencím v pozůstalostní péči. Pokud je odkazováno k jednotlivým projektům, pak jsou v textu označovány dle následujícího rozdělení.

- Doktorský výzkumný projekt, který probíhal mezi lety 2014 až 2018, je využit především pro první dvě kapitoly. Projevuje se také ale v ostatních částech tohoto textu, protože v rámci doktorského studia vznikly texty, které se věnovaly základnímu popisu historického vztahu spirituality a profesionality a podobám intervence spirituální senzitivity a spirituální orientace. V textu publikace je označován jako projekt Model.
- Výzkum zaměřený na spiritualitu v rámci sociální práce se seniorkami a seniory, který byl podpořen Technologickou agenturou ČR (TL03000376) je označován jako projekt Služby pro seniory/seniorky (tedy Postgraduální vzdělávání sociálních pracovníků pro oblast spirituality v sociální práci se seniory). Souhrnné výstupy projektu jsou uvedeny v monografii Opatrný et al. (2023).
- Výzkum realizovaný v rámci vztahu k intervencím v pozůstalostní péči (dále také jako Výzkum intervencí v truchlení)

byl kvantitativní sondou do vztahu k intervencím, které jsou označovány jako spirituálně zaměřené/laděné. Byl realizován v roce 2022 a částečně také v roce 2023 a byl podpořen interním grantem Západočeské univerzity (poskytovatel MŠMT) SGS-2023-010 (Vybrané sondy z prostředí sociálně ohrožených skupin).

- Výzkumy realizované s ohledem na formování religiozity a podoby religiozity a vlivu na občanskou angažovanost ve vztahu k prosazování možnosti stavby konkrétní podoby kostela (dále jako projekt Stavba) se zabýval tím, co ovlivňuje ochotu zapojování lidí v období vynořující se dospělosti do rozhodování ohledně podoby výstavby kostela. Výzkum byl realizován v průběhu let 2022 a 2023 a byl podpořen grantem SGS-2023-10.
- Výzkum zaměřující se na vnímané dopady působení církevního gymnázia na formování či pozměňování spirituality, který byl rámován do interpretativně fenomenologického rámce (dále jako projekt Gymnázium). Byl realizován v roce 2023 a byl taktéž podpořen grantem SGS-2023-10.

Dříve než se budu věnovat tomu, jak byl text celkově uchopen, považuji za vhodné základně představit jednotlivé metodologické rámce výše zmíněných studií a výzkumů. Jejich podrobnější charakteristika je uvedena v rámci tabulky 1. V rámci doktorského projektu (v tabulce 1 označen jako Model) byly realizovány hloubkové opakované rozhovory se sociálními pracovníci, které samy sebe identifikovaly jako křesťanky a které zároveň vykonávaly práci v rámci organizací poskytujících krizovou intervenci. Osloveny byly všechny služby poskytující krizovou intervenci tváří v tvář s prosbou o možnost prezentovat záměr výzkumu, následně souhlasilo s kritérii a s účastí celkově šest pracovníků. Polo-strukturované rozhovory proběhly se všemi tvářmi v tvář a trvaly celkově 840,35 minuty, tedy zhruba 14 hodin. Následně probíhaly dodatečné rozhovory v rozmezí mezi 10 až 20 minutami, kterých proběhlo celkově 13 (ne všechny byly ale zařazeny do dalších analýz). Rozhovory byly doslovně přepsány a kódovány v programu Atlas.ti. K tomu byly pro analýzy využity webové stránky organizací, informace z veřejného registru sociálních služeb, letáky služeb, metodiky, výroční zprávy a po domluvě také fotografie ze zařízení. Celkem bylo tedy analyzováno 36 dokumentů. Pro operacionalizaci rozhovorů byla využita metoda

Tabulka 1: Přehled metodologických rámců využitých výzkumů

Označení v textu jako projekt	Model	Služby pro seniory/ seniorky	Výzkum intervencí v truchlení	Stavba	Gymnázium
Zkratka v textu pro citace	M	SPS	VIT	S	G
Rámec	Kvalitativní	Kvalitativní	Kvantitativní	Kvalitativní	Kvalitativní
Komunikační partneři (KP)	Sociální pracovníce, křesťanky působící v oblasti krizové intervence	Senioři, pracovníci, pečující osoby, duchovní	Pracovníci poskytující pozůstalostní péči	Věřící	Studující a bývalí studující církevního gymnázia
Spiritualita KP	Křesťanská spiritualita	Různá míra spirituality	Různá míra spirituality	Křesťanská spiritualita	Křesťanská spiritualita
Způsob výběru	Záměrný	Záměrný	Cenzus u pracovníc/ pracovníků	Záměrný	Záměrný
Počet KP a dalších dat	36	76	45	50	6
Způsob analýzy dat	Konstruktivistická zakotvená teorie	Obecnější prvky kvalitativní analýzy	Deskriptivní statistika a NHST	Konstruktivistická zakotvená teorie	Interpretativní fenomenologická analýza (IPA)
Financování	MUNI	TAČR	SGS (MŠMT)	SGS (MŠMT)	SGS (MŠMT)
Zásadní limity	Omezení na krátkodobé intervence a specifickou metodu	Vstupní zkoumání tématu; některé výstupy vyžadují další výzkum	Nižší návratnost, data mají povahu vstupní deskripce a inference	Teoretická saturace dat dosažena jen ve vztahu ke konkrétnímu prostředí	Limity vyplývající z využití IPA
Realizováno v letech	2014 až 2018	2020 až 2023	2022	2022	2023
Vybrané publikace	Kaňák (2015, 2019)	Kaňák, Váně (2024a) Opatrný et al. (2023)	Kaňák (2023)	Publikace v přípravě	Kaňák, Váně (2024c)

Zdroj: autor

kritického incidentu, tedy vycházelo se především z případu, který komunikační partnerky vnímaly jako typický pro zkoumanou situaci (viz také Kaňák, 2019a, 2019b). Ve své podstatě se jednalo o specifickou podobu případové studie, přičemž oním „případem“ byly situace vynořování spirituality v kontextu krizové intervence (Yin, 2013). V předkládaném textu jsou zjištění využita především v rámci formulace modelu vztahu spirituality a profesionality.

Výzkum označený jako Služby pro seniory/seniorky probíhal formou nestrukturovaných, polostrukturovaných a fokusních skupin (sběr dat probíhal v letech 2020 až 2022). Zaměřen byl na konstrukci stáří, konstrukci spiritualit, jejich vzájemné vazby a následně také na to, jak je s tématem spirituality zacházeno v sociálních službách pro seniorky a seniory. Zapojeno bylo celkem 76 komunikačních partnerek a partnerů, a to jak z řad seniorek a seniorů, tak jejich blízkých, stejně jako pracovníků a pracovníků, kteří poskytují služby pro tuto cílovou skupinu. Všechny rozhovory byly doslovně přepsány a redukce prvního řádu nebyla realizována. Pro kódování (v programu Atlas.ti) bylo využito deskriptivního a procesního kódování a pro další analýzy následně také techniky vytváření trsů (více viz Kaňák et al., 2023; Opatrný et al., 2023). V předkládaném textu jsou zjištění využita především s ohledem na typy spirituality a s ohledem na intervence, které směřují k zacházení se spiritualitou v rámci sociální práce.

Výzkum označený výše jako Stavba byl motivován snahou porozumět tomu, jak se konkrétní farnost vztahuje ke stavbě kostela ve veřejném prostoru a jak toto vztahování souvisí s občanskou angažovaností, resp. angažovaností pro toto téma uvnitř samotné farnosti. Výzkum byl rámován do konstruktivistické zakotvené teorie, což umožnilo využít data ze 14 rozhovorů a dalších 36 zdrojových dokumentů (skládajících se z webových stránek farnosti, kronik, veřejných vystoupení, otevřeného dopisu a novinových článků). K dispozici jsme tak měli 50 dokumentů, které byly kódovány a následně kategorizovány.

Výzkum označený jako Výzkum intervencí v truchlení byl oproti ostatním rámován kvantitativně. Jednalo se o první vstupní sondu do postojů a zkušeností se spirituálně laděnými intervencemi v oblasti pozůstalostní péče. Data byla získávána prostřednictvím online rozesílaného dotazníku (to také ovlivnilo návratnost nepřesahující 37 %) směřujícího k pracovním a pracovníkům, kteří byli uvedeni

na stránkách Asociace poradců pro pozůstalé, a v rámci služeb, které nabízejí etablovanou pozůstalostní péči na bázi možných opakovaných kontaktů s pracovníci a pracovníky služeb. Dotazník obsahoval položky věnované jak zkušenosti s realizovanou aktivitou, tak postoji k míře užitečnosti v případě spolupráce s klientkami a klienty. Demografické údaje sice směřovaly k získání představ o vlivu absolvovaného vzdělávání zaměřeného na spiritualitu/víru a vlastní spiritualitu, ale s ohledem na počet respondentů, kteří se identifikovali jako nevěřící, nebylo možné řadu analýz realizovat (viz také Kaňák, 2023). V předkládaném textu jsou informace využity především ve vztahu k intervencím, které se spiritualitou zabývají.

Výzkum označený jako Gymnázium probíhal se v té době současnými i bývalými studujícími vybraného církevního gymnázia. Zajímalo nás, jak je vnímáno působení školy na spiritualitu a religiozitu. Tedy nikoliv primárně to, co jednotliví dospělí aktéři školního prostředí realizují, ale především to, jak je vnímáno to, co realizují. V předkládaném textu jsou zjištění využita pro nastínění možnosti místa intervencí v rámci školské sociální práce.

Pokud jsou v textu této monografie citována data, která pocházejí z jednotlivých kvalitativních výzkumných rámců, pak jsou označována následujícím způsobem: nejprve jsou v textu uvedeny zkratky jednotlivých projektů (viz tabulka 1), následuje pak označení povahy sběru dat a čísla této aktivity (Ro = rozhovor, FS = fokusní skupina, Da = data vzniklá mimo výzkumné aktivity). Obvyklé označování stran nebo odstavců uvedených v programu Atlas.ti se zde jeví jako v podstatě nefunkční. Především proto, že čtenářky a čtenáři nemají možnost do daných textů (z důvodu obsahu uzavřených informovaných souhlasů) nahlížet. Specifikace stran či odstavců by tak nesloužila jako podpora evidence. Pokud je tak v textu uvedeno například M_Ro1, znamená to, že se jedná o individuálně vedený rozhovor (Ro), který byl realizován v projektu Model, a že se jednalo o komunikační partnerku/partnera označené/ho z hlediska přepisu číslem 1.

Krátká etická reflexe

S ohledem na to, že se text opírá o (sice nejen, ale přeci) realizované výzkumy (především o projekt Model a Služby pro seniory/seniorky) je nezbytně nutné alespoň základně reflektovat etickou rovinu jak samotných výzkumů, tak zacházení s útržky rozhovorů či skupinových rozhovorů a dalších dat zde v textu.

K průběhu výzkumů samotných je potřeba zdůraznit, že probíhaly vždy až po uzavření informovaného souhlasu. Ten byl uzavírán písemně v případě, že jeho uzavření nevyvolávalo diskomfort u komunikačních partnerů, a vždy byl uzavírán písemně v případě, že byl realizován rozhovor s nezletilým komunikačním partnerem. V takovém případě byl vyžadován jak souhlas komunikačního partnera, tak souhlas zákonného zástupce (týkalo se pouze projektu Gymnázium). Vždy byli informováni o možnosti upustit od pokračování výzkumu, stejně jako o podmínkách odvolání souhlasu s využitím dat (tato možnost nebyla žádným z komunikačních partnerů ani partnerek využita). V tomto ohledu bylo zajištěno naplňování kritérií nepoškodovat, stejně jako zabezpečit autonomii a zajistit spravedlivé zacházení. V rámci zajištění rozvoje jsem se snažil (případně snažili v projektech, které byly realizovány více výzkumníky) věnovat prostor i těm obsahům, které byly důležité pro komunikační partnerky, které pro ně mohly přinést podnět k dalšímu přemýšlení nad tématem. V tomto ohledu bylo nápomocné, že se jednalo o sociální pracovníce (v případě projektu Model), které byly a jsou věřícími. V ostatních výzkumech jsem/jsme vždy nechával/i prostor pro otázky, dotazy, doptával/i jsem/jsme se na to, o čem by chtěli sami komunikační partneři mluvit (Lietz, Zayas, 2010).

Zde v textu se pak citování konkrétních útržků z dat řídí následujícím pravidlem: citovat jen v nezbytně nutné míře a necitovat nic, co by vedlo k možné identifikaci osob. Byť jsem se snažil o jasné ukotvení tvrzení v datech, v některých případech to nebylo zcela možné, resp. byly využity jen útržky či dílčí části rozhovorů. To platí především pro projekt Model a jeho využití zde v textu. V rámci něho byla jako jedna z charakteristik operacionalizace (tvorba otázek do rozhovorů) využita metoda kritického incidentu – tedy popisu typického či výrazného případu pro dané zkoumané téma (Fook, Gardner, 2007; Fook, 2012; Papouli, 2016 aj.). To ale v praxi znamenalo, že komunikační partnerky mluvily o konkrétních situacích

z praxe. Zde jsem tedy využil jen ty citace, které nevedly k přímému odhalení kohokoliv ze zúčastněných, a ony popisované situace jsem co nejvíce zobecňoval, a to do míry, do které bylo možné odstoupit od konkrétní situace tak, aby text ještě dával smysl. V tomto ohledu jsem tedy upřednostnil etickou rozvahu nad metodologickou přesností. Tam, kde to ale možné bylo, jsem se snažil (stále ale dle uvedeného pravidla) citovat i delší ukázky z rozhovorů. Byť v ostatních případech technika kritického incidentu využita nebyla, neznamená to, že bych k datům a jejich prezentováním v textu přistupoval jinak. Ve všech případech komunikační partnerky a partneři sdíleli část vlastního životního příběhu, který se dotýkal nejen jich samotných, ale také dalších osob.

Poslední oblastí, kterou je potřeba krátce reflektovat, je otázka opakovaného využití zjištění. Tedy zda se nejedná o svého druhu autoplagiát. U textů, které mají povahu určitého shrnutí a sumarizace zjištění, se opakovanému využití některých znalostí příliš vyhnout nedá. Zároveň v předložené monografii je kapitola první zpracována v podobě, která nebyla dříve publikována, stejně tak kapitola druhá, kde jsou prezentované teze o teoretických koncepcích profesionality a spirituality publikovány ve změněné podobě oproti textům, ve kterých se k těmto koncepcím odkazovalo (Kaňák, 2015, 2016, 2019). Teze o spiritualitě jsou doplněny o reflexe některých teoretických koncepcí spirituality, které reflektují zásadnější teoretické uchopení tohoto konceptu. Naopak ta zjištění, která byla popsána podrobně jinde (viz např. pojetí vztahu spirituality a profesionality v Kaňák, 2016) jsou zde v této monografii spíše sumarizovány a shrnuty. Ke kapitole první je pak ještě potřeba říci, že v původním navrhovaném modelu v podstatě absentovalo zdůraznění transcendentální oblasti. Tento fakt byl do velké míry dán akcentací těch tezí, které odpovídají sociálněvědnímu pohledu na svět, nicméně zpětně viděno se jednalo o dosti závažné opomenutí transdisciplinaritý tématu a důležitosti Boha pro některé komunikační partnerky. Z toho důvodu se ve zde předloženém návrhu s touto oblastí přímo počítá. Ke kapitole třetí, tedy k intervencím, je nutné dodat, že některé teze lze nalézt také v modifikované podobě v monografii k výzkumu projektu Služeb pro seniory/seniorky (Opatrný et al., 2023). Jedná se především o shrnutí kvantitativních nástrojů mapování spirituality. U těch oblastí (krátké modely a komplexnější modely posouzení) byly blíže popsány ty podoby intervencí, kterým nebyla

ve zmiňovaném textu (Opatrný et al., 2023) věnována pozornost. V tomto ohledu by k určité komplexnosti bylo vhodné využívat jak tuto monografii, tak publikovanou monografii k výzkumu projektu Služeb pro seniory/seniorky.

Struktura textu

Z hlediska struktury předkládané publikace jsem se nechal inspirovat monografií *Social Work Theories in Context* (Healy, 2014, 2022). V ní autorka nejprve předkládá svůj dynamický model praxe, který chápe jako určitý rámec výkonu sociální práce, a následně se věnuje jednotlivým specifickým teoriím a metodám, který předložený model rozšiřují, dokreslují, vybarvují do větších podrobností. Při zvažování, jak tuto knihu strukturovat, jsem se nakonec k této variantě přiklonil. A to především proto, že pokud by publikace měla sloužit také jako podklad pro reflexi vlastní praxe sociálních pracovníků a pracovníků, předkládaný model může poskytnout první určitý vhled do zacházení se spiritualitou v kontextu profesionálně pojeté sociální práce a následující kapitoly mohou přinést rozšiřující informace, které mohou být čteny tak, jak je zrovna ta či ona sociální pracovnice nebo sociální pracovník potřebují.

Stejně tak tedy v této publikaci je první kapitola věnována popisu interakčního modelu integrace spirituality (IMIS), a to jak z hlediska jeho jednotlivých částí (kap. 1.1), tak následně také z hlediska podob, ve kterých se může objevovat v praxi dělání sociální práce (kap. 1.2). Protože tento model předpokládá, že se na praktické realizaci sociální práce podílejí také znalosti o tom, co je spiritualita a co je profesionální pojetí sociální práce, jsou těmto oblastem věnovány druhá a třetí kapitola knihy. V nich je rozděleno jakési informační minimum (kapitoly 2.1 a 3.1), které by mělo dobře posloužit pro základní orientaci v dané problematice těm, pro které by podrobnější zkoumání konceptualizací termínů spirituality a profesionality bylo zbytečné či snad matoucí. Aby ale publikace přispěla také, resp. mohla přispět také, k rozvoji teoretických koncepcí zaměřených na spiritualitu a profesionalitu (k postavení teorií ve zkoumání spirituality viz např. Vido, 2019), jsou ve zmíněných kapitolách k dispozici také podrobnější konceptuální vymezení obou termínů (kapitoly 2.2

a 3.2). U kapitoly věnované spiritualitě jsou pak k dispozici krátké přehledy současných sociologických a psychologických teoretických koncepcí spirituality. Tyto podrobnější conceptualizace jsou v textu také z toho důvodu, že mohou dobře posloužit pro využití kapitoly šesté, tedy pro výuku a výzkum oblasti spirituality v sociální práci. V tomto smyslu o základech (uvedený termín v názvu monografie) uvažují nikoliv z hlediska jednoduchosti, ale v kontextu přehledu umožňujícího podrobnější či specificky zaměřené zkoumání nebo diskuse v rámci výuky.

Možným jádrem textu je pak kapitola čtvrtá, ve které jsou popsány možné intervence jak směrem k jednotlivcům, tak rodinám, skupinám, komunitám i ve vztahu k makropraxi. Je nasnadě se domnívat, že výčet nemůže být jednak kompletní a také detailní. Zpracování kapitoly ale umožní základní orientaci v nabízených nástrojích a možnost přemýšlet nad jejich aplikací v konkrétních případech a situacích. Ti, které by zajímaly pouze intervence a základní rámec, tak mohou v podstatě pročíst jen první a čtvrtou kapitolu, stejně jako kapitolu sedmou, v níž je prostor věnován etickým reflexím zapojování spirituality do profesionálně rámované sociální práce. Pátá kapitola je poslední, která se bezprostředně dotýká IMIS, a to v tom slova smyslu, že se věnuje možným organizačním aspektům spirituálně citlivé profesionální sociální práce. Předposlední kapitola v řazení publikace (a poslední zmíněná) je pak věnována dalšímu rozvoji tématu, a to jak z hlediska vzdělávání (budoucích) sociálních pracovníků a pracovníků, tak z hlediska výzkumu spirituality v kontextu sociální práce. V ní je také poukázáno na to, že v současné době stojíme před úkolem zvážit zkoumání a rozpracovávání spirituality specifickým pohledem sociální práce, který jednak může směřovat k využití konceptu člověka v prostředí (viz také kapitola 3.1.2) a také se zaměřovat na ty skupiny osob, se kterými sociální práce přichází do běžného kontaktu – tedy na skupiny osob, které jsou vylučovány z účasti na běžné společnosti.

Je nutné také krátce reflektovat fakt, že naprostá většina zde formulovaných tezí je opřena o výzkumy, které reflektují z velké většiny křesťansky orientovanou spiritualitu. I přesto je možné využít postupy (především ty popsané ve čtvrté a sedmé kapitole) pro spolupráci s těmi, kteří vycházejí z mimokřesťanských spirituálních rámců. Jejich konkrétní aplikace a specifikace postupů by ale měly být předmětem dalšího zkoumání a vývoje spirituálně citlivé sociální

práce, a to především proto, že by jejich specifikace vyžadovala znalost oněch dalších spirituálních rámců, což přesahuje možnosti a rozsah předkládané publikace.

Předběžné vymezení terminologie

Ještě než bude postupně prostor věnován výše uvedeným oblastem, je, dle mého názoru, vhodné základně vymezit terminologii, která je používána v textu, a to pro ty případy, že by čtenářka či čtenář chtěli číst pouze určité vybrané kapitoly.

- Profesionalita či diskurs profesionality odkazuje k vymezování sociální práce jako specifické profese (nikoliv zaměstnání) s tendencí určit tzv. oborovou specifitu – tedy to, co dělá sociální práce a nedělají disciplíny ostatní, jako je psychologie, sociologie, pedagogika atp. (Kaňák, 2016; Kaňák, Váně, 2024b).
- Spiritualita je termín využívaný pro osobní vztah s Bohem či bohy či obecně s transcendentem. Tento osobní vztah může, ale také nemusí být odrazem či součástí účasti či přináležení v rámci náboženských skupin a církví (Canda, Furman, 2010; Senreich, 2013 aj.).
- Religiozita či náboženskost je míra přináležení k určitému náboženství, přičemž v některých případech je spiritualita vnímána jako širší koncept obsahující i religiozitu, v jiných pohledech je tomu naopak a některé přístupy oba dva vydělují s ohledem na teze o spirituálních, ale nereligiózních lidech. Tedy těch, kteří deklarují vlastní víru v transcendentno a zároveň zdůrazňují, že nepřináleží k žádné z církví (Váně, 2012; Hamplová, 2013).
- Pod termínem teorie máme na mysli určitý popis vztahu mezi proměnnými a fungování určitého fenoménu. V tomto ohledu je tedy teorie popisem toho, jak asi věci fungují. Metoda pak je odrazem toho, jak s daným fenoménem pracovat. Intervence jsou konkrétní postupy práce s klientkami a klienty (Navrátil, 2001).

- Termínem diskurs bude myšleno určité uspořádání vědění o některých aspektech lidské existence. Nejedná se přitom o konkrétní formulace jako takové, ale spíše o určitou strukturu, z jejíhož pohledu jsou některé činnosti akceptovatelné a jiné nikoliv, v níž je možné přemýšlet o adekvátních a neadekvátních podobách vztahu mezi aktéry jednotlivých situací. Tyto diskursy jsou rekonstruovány v interakcích, ale neznamená to, že by bylo zcela snadné je proměňovat (Sawyer, 2002; Healy, 2014).
- Pokud je v textu využit termín dělání sociální práce, pak je tím myšlena praktická realizace sociální práce. Tedy interakce mezi klientem a pracovníkem, interakce pracovníků mezi sebou, interakce sociálních pracovníků s dalšími odborníky, mezi supervizorem a pracovníkem atp. Zpravidla je ale v textu myšlena interakce mezi pracovníkem a klientem. Společné je ale to, že se jedná o praktickou realizaci činností, tedy nikoliv o teoretické koncepce či o teze o povaze sociální práce atp. (Kaňák, 2015, 2016; Doležel et al., 2024).

Jednotlivá vymezení jsou skutečně pouze předběžná a slouží pro základní orientaci především těm, kteří se budou věnovat jen vybraným částem předkládané publikace. Je proto potřeba je brát v jistém slova smyslu s rezervou. Zvláště u termínu diskurs je konceptuální vymezení velmi široké, sahající od konkrétních rozmluv až po ony struktury znalostí a vědomostí, které umožňují některé interpretace reality a jiným spíše zabraňují (Sawyer, 2002).

Kam pro další informace?

Jak již bylo naznačeno, je předkládaná kniha základním přehledem k tématu spirituálně citlivé sociální práce. Níže jsou pro přehlednost v odkazech uvedeny zdroje, kde je možné čerpat informace o specifitějším tématech. S ohledem na české čtenářky a čtenáře jsou zde zmíněny pouze v českém jazyce psané texty. V zahraničí je zdrojů nepřehledné množství, a to jak časopiseckého charakteru, tak monografií.

HISTORICKÉ ASPEKTY

- Historické souvislosti spirituality v sociální práci: třetí kapitola monografie Opatrného s kolegy (2023).
- Základní nastínění vývoje spirituality v českém prostředí: třetí kapitola monografie Opatrného s kolegy (2023).
- Podrobnější rozpracování současné podoby spirituality je předmětem monografie, kterou publikovala Hamplová (2013).

SOCIOLOGIE, PSYCHOLOGIE

- Sociologické reflexe náboženství je možné čerpat z českého překladu zásadní monografie Posvátný baldachýn (Berger, 2018) a také z monografie věnované komunitnímu aspektu náboženství (Váně, 2012).
- Podrobnější přehled psychologické reflexe náboženství a spirituality je možné najít v podrobném textu Říčana (2007).
- Přehled o vývoji sociologie náboženství v českém jazykovém prostředí podává Nešpor (2014).

POMÁHAJÍCÍ PROFESE

- Širší témata užitečná pro pomáhající profese lze najít v textu Vojtíška, Duška a Motla (2012).
- Reflektování etických témat a reflektování spirituality v kontextu sociální práce s akcentem na mezioborovost pak obsahuje monografie realizovaná v několika světových jazycích i česky pod vedením Opatrného (Gehrig et al., 2021).
- Proces spirituálního posouzení, který je rozpracován s ohledem na reflexe zjištění zacházení se spiritualitou v rámci služeb pro seniorky a seniory, lze nalézt v druhé kapitole monografie Opatrného a kolegů (2023).

TEOLOGIE

- Vliv sociální práce na teologii, resp. možné inspirační zdroje sociální práce pro teologii pak lze nalézt v textu Opatrného (2014).

OBECNĚ O ZDROJÍCH

- Významným zdrojem v českém jazykovém kontextu je časopis Caritas et Veritas, který vychází dvakrát ročně a je volně přístupný. Časopis se zaměřuje na pomezí teologie a sociálních či humanitních věd.
- Sice v anglickém jazyce (zpravidla), ale dostupné jsou také některé zdroje v rámci platformy ResearchGate, případně pak také Academia.edu.
- Lze samozřejmě využít i další dostupné (tzv. open access) časopisy, jako jsou některá vydání Sociální práce / Sociálna práca, časopis Kontakt, Fórum sociální práce či Sociologický časopis.